

Azande & Mangbetu

Marchinus Hofkamp

Vooral de Mangbetu Antropomorfe kruiken zijn bekend. Of deze kruiken ooit een rituele betekenis hebben gehad, of dat zij 'slechts voor de sier' zijn gemaakt, dat is nog steeds niet duidelijk.

1a. Azande kruik in Pitt's River Museum

Dungu 1974 - Ze stond onder het ziekenhuisbed van een Azande vrouw. Een ongeveer vijfenveertig centimeter hoge aardewerken kruik met een prachtig geboetseerd rond vrouwenkopje er op (zoals op afb 1). Zo'n kruik waar het Mangbetu buurvolk beroemd om is (afb 2), maar dan een stuk groter, en zonder de langgerekte schedelvorm die tot halverwege de vorige eeuw zo karakteristiek was voor de Mangbetu-cultuur. De vrouw was ernstig ziek geweest, en de kruik stond daar al bijna een week onder haar bed, dag en nacht, terwijl die plek onder een ziekbed 's nachts gewoonlijk ingenomen wordt door verzorgende familieleden, die er op hun matje slapen. In die tijd verzamelde ik nog geen Afrikaanse kunst, terwijl ik er als het ware middenin verkeerde zonder het te zien te krijgen. Maar deze kruik viel op en ik vond 'hem' prachtig, zo mooi zelfs dat ik, toen de vrouw aan de beterende hand was, het niet kon nalaten om voorzichtig te vragen of zij hem niet zou willen verkopen. Ze glimlachte timide, maar

1b. Azande kruik - Pitt's River Museum

2. Mangbetu kruik op rieten standring

3. Ook babyschedel strak omwonden

zei niets. De dagen hierna knapte ze zienderogen op, maar ze kwam niet terug op mijn verzoek, zodat ik mijn vraag nog maar eens herhaalde. Weer die voorzichtige glimlach.

“Attention hein! azi gri-gri makassi, ça” (Pas op hoor, want dat is krachtige gri-gri!), fluisterde de Azande-verpleger me toe, toen we de ziekenzaal uitliepen. De volgende dag bij de zaalvisite was de kruik verdwenen. De vrouw scharrelde alweer voorzichtig wat rond, en enkele dagen later kon ook zijzelf het ziekenhuis verlaten. Zij bleven in mijn gedachten, de kruik én de vrouw.

Als tropenarts werkte ik in de zeventiger jaren in het Azande gebied, daar waar dit overliep in het Mangbetu territorium. Hoewel beide bevolkingsgroepen een beroep deden op ons ziekenhuis, vormden de Azande er toch de ruime meerderheid. Maar ook Mangbetu's zag ik genoeg, van wie veel ouderen nog de kenmerkende lange schedelvorm hadden. Zo'n langgerekte schedel ('Lipombo') was een schoonheidsideaal, dat bij vrouwen bekroond kon worden met het bekende 'aureool'kapsel, dat in 'mijn' tijd al nauwelijks meer gezien werd. Het verhaal achter het waarom van zo'n vorm heb ik nooit gehoord of gelezen. Als dat er al was, lijkt het mét dat kapsel verdwenen te zijn.

Overigens was die langgerekte schedel een kunstmatige misvorming, die vanaf de babytijd door strak inzwach-

4. De schrijfster Elsie Tromp - 'Dior look'

kaartje van Azande gebied in Congo, Soudan en CAR

6. Mangbetu kruikje op pootjes, zonder 'halo'

5. Azande \ Mangbetu ceremonieel mes

telen werd bereikt (afb 3), een gebruik, dat vanaf de jaren vijftig door de Belgen werd verboden. Daarmee verdween ook de 'schoonheid' ervan, hoewel die ook nu nog op een onverwachte plek zomaar ineens weer kan opduiken (afb 4).

Een scherpe territoriumgrens was er niet (meer) tussen de Azande en de Mangbetu, en een grens tussen de kunst-uitingen was er nog minder. Enid Schildkraut

[1] oppert zelfs, dat het bekende Mangbetu-gebruik van antropomorfe sculpturen op kruiken, hoorns, harpjes e.d. zijn oorsprong niet in de Mangbetu-cultuur vond, maar eigenlijk een Azande gebruik was, dat door de Mangbetu halverwege de negentiende eeuw werd overgenomen. Ik wist wel al, dat het vooral de Azande-smeden waren, die de bekende ceremoniële Mangbetu-messen (afb 5) maakten, maar Schildkraut

7. Mangbetu harp

8. Azande harp

stelt dat veel van de Mangbetu-kruiken ook door Azande-pottenbakkers werden gemaakt. En zo had de materiële cultuur van beide volken zich goeddeels vermengd. Maar aan dat Mangbetu schoonheidsideaal hebben hun Azande-buren nooit een boodschap gehad. En zo zie je, dat de kruiken uit dit gebied bij beide bevolkingsgroepen vrijwel alleen verschillen in de vorm van het hoofd (afb 1, 2, 6). Ook dat bijvoorbeeld hun harpjes weliswaar dezelfde bijzondere vorm klankkast hebben, maar dat ze zich vooral van elkaar onderscheiden door de typische vorm van het kopje dat aan het uiteinde van de hals gesneden is, langwerpig bij de Mangbetu (afb 7), of meer rond bij de Azande (afb 8). De opbouw van zo'n harp zelf is trouwens al oeroud, een vorm die we zelfs in het oude Egypte (afb 9) terugvinden – evenals die lange schedelvervorming (afb 10) overigens, waarmee een directe relatie met Egypte natuurlijk nog niet bewezen is. Maar het oude Nubië, aan de noordkant van wat wij nu Zuid-Soedan noemen, ligt niet heel ver van het leefgebied van de Mangbetu, dat zich onder de zuidgrens van Zuid-Soedan bevindt. Dus zo'n relatie hoeft ook weer niet helemaal onwaarschijnlijk te zijn, ondanks de enorme tijdspanne van minstens drieduizend jaar die tussen deze Egyptische beschaving en onze era ligt.

Een opvallende opmerking van Schildkraut in haar boek [1] is, dat er nooit een rituele functie van de antropomorfe gebruiksvoorwerpen beschreven zou zijn, zodat meerdere wetenschappers er van uitgaan dat het hier waarschijnlijk puur om 'versiering' ging. Maar zij verwondert zich daar wel over. Zelfs de Mangbetu beelden (afb 11) zouden vooral gemaakt zijn om hun esthetische waarde, en dus zonder rituele betekenis – meer in een wisselwerking met de esthetische wensen van de kolonisator. Daar zou je je nog iets bij voor kunnen stellen, vooral als dit een episode-gebonden gebruik zou zijn, want zoals zij stelt, verdween ook dit gebruik bij de Mangbetu tegelijk met het verdwijnen van de koloniale macht [1]. Toch is dat niet helemaal

waar, want in 'ons' gebied werden ook in de zeventiger jaren nog antropomorfe Mangbetu-kruikjes geproduceerd, ruim tien jaar nadat de laatste toerist er vertrokken was vanwege de dramatische onlusten na de onafhankelijkheid, die vervolgens een moorddadige 'rebellie' uitlokten, waar de bevolking ook nu nog lang niet van bekomen was. Dat is niet de enige reden, dat ik twijfel aan de stelligheid waarmee sommigen zich uitspreken als zou de vervaardiging van antropomorfe vormen 'slechts op esthetische gronden' plaatsvinden. Want in een gebied, dat zo vergeven is van magie, geesten en tovenaars, vind ik een louter esthetische uitleg voor zulke mensfiguren niet erg waarschijnlijk. En in de hierboven beschreven Azande 'kruik-onder-het-ziekbed' vind ik een sterk argument voor het bestaan van een rituele functie van zo'n kruik, tenminste bij de Azande – en dus houd ik ook grote twijfels bij de stelling, dat dit bij de Mangbetu niet het geval zou zijn. De vraagtekens, die Enid Schildkraut hierbij plaatst, onderschrijf ik dan ook ten volle.

Literatuur

[1] Schildkraut, Enid & Keim, Curtis A. – African Reflections, art from north-eastern Zaïre – AMNH, Univ. of Washington Press, Seattle 1984

Lijst van Afbeeldingen

- afb 1 – Azande kruik, h 35,5 cm - Pitt Rivers Museum, Oxford - waar 'onze' hoofdconservator van het Museum voor Wereldculturen, Laura van Broekhoven, directeur is geworden per 1 maart 2016
- afb 2 – Mangbetu kruikje, h 41 cm – partic. collectie
- afb 3 – <http://rarehistoricalphotos.com>
- afb 4 – foto Vlist, Bob vd - de schrijfster Elfie Tromp, NRC 9 jan.'16
- afb 5 – Azande/Mangbetu ceremonieel mes L 38,5 – partic. collectie
- afb 6 – Mangbetu kruikje op poten, h 21,5 – partic. collectie
- afb 7 – Mangbetu harpje, L 60 cm – Sotheby's Veilinghuis
- afb 8 – Azande harpje, L 80 cm – Museum of Fine Arts, Boston
- afb 9 – Egyptisch harpje - www.gettyimages.com
- afb 10 – schedelvervorming bij Nefertem, h 30cm, Egypte 1500Bc, Wiki
- afb 11 – Mangbetu beeldje(s) h 58 en 63,5 cm – particuliere collectie kaartje - Wikipedia

11. Mangbetu beeldjes alleen voor de 'kunst'?

9. De vorm van zo'n harp is 3000 jr oud, 10. maar ook de schedelvorm

